

TC ANAYASASINDA LAİK DEVLET İLKESİ VE DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

Prof. Dr. Fevzi DEMİR*

Öz

Laiklik kavramının evrensel anlamını açıklamakla başladığımız bu makalede bilahare TC Anayasasına göre laik devlet ilkesini ve buna bağlı olarak din ve vicdan özgürlüğünü açıklamaya çalıştık. Özellikle, laiklik ilkesinin 1924 Anayasasının kabulünden önce ve sonra konuya ilişkin Atatürk'ün din anlayışının ne derece Kur'ana uygun, kendisinin ne derece öngörüşlü ve ileri görüşlü bir basiretli devlet adamı olduğunu tespit ettik. Öyle ki, devletin denetiminde "dini öğretim ve eğitimin" önemine değinen Atatürk, yaklaşık yüz yıl öncesinden FETÖ tipi örgütlenmelere dikkat çekmekte; Cumhuriyet'e gelebilecek en büyük tehlikenin, "din istismarcısı" laiklik karşıtlarından gelebileceğini daha o zamanlardan görebilmiştir. Bu bakımdan inananların da dini ibadetlerini en geniş şekilde ve hiçbir baskı altında kalmadan yerine getirebildiği, din istismarcılarının da panzehiri olan laiklik ilkesinin kişilere ait bir inanç sistemi ve bir "din" değil, Cumhuriyet'e ait "devletin hukuki bir ilkesi" olduğu; aynı zamanda "din ve vicdan özgürlüğünün" de bir garantisi olan laiklik ilkesinin, 57 İslam ülkesi içinde Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasında çok önemli bir unsur olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Laiklik ilkesi, din ve vicdan özgürlüğü, laiklik bir "din" değil, laiklik "hukuki" bir ilke, Atatürk'ün ileri görüşü, devlet denetiminde din öğretim ve eğitimi, ekonomik, sosyal, kültürel kalkınmada laiklik, din istismarcıları

SECULAR STATE PRINCIPLE IN THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF TURKEY AND FREEDOM OF RELIGION AND CONSCIENCE

Abstract

In this article, which we started by explaining the universal meaning of the concept of secularism, we tried to explain the principle of the secular state according to the Turkish Constitution and the freedom of religion and conscience. In

---

* Yaşar Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi (e-posta: fevzi.demir@yasar.edu.tr)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2580-7084>

particular, we observed that Atatürk's understanding of religion, before and after the acceptance of 1924 Constitution, is in accordance with Kur'an which proves that he is such a foresighted and forward-thinking statesman. Atatürk stated the importance of state controlled religious education, drew attention to the organizations like FETÖ a hundred years ago and he could foresee that the greatest danger to the Republic could come from religion abuser anti-secularists. In this respect, it is well understood that the principle of secularity is the ultimate safeguard of freedom of religion and conscience, it is not a belief system but a state principle and it is a crucial element in the economic, social and cultural development of Turkey among other 57 Islamic countries.

Keywords

The principle of secularism, freedom of religion and conscience, secularism is not a religion but, a state principle, Atatürk's foresight, religious education and education in state control, secularism in the economic, social and cultural development, religion abusers

1. Laiklik Kavramı

İnsanoğlu dünya üzerinde var olduğundan beri iki temel çelişki içinde bulur kendini: İnsanın doğa ile mücadelesi ve insanın insan ile mücadelesi... İnsanın doğa ile çelişkisi sonuçta araç, gereç ve bilgi olarak “teknolojiyi” üretmiştir. İnsanın insan ile çelişkisi ise sonuçta inançlar, ilkeler, kurallar (ideolojiler) bütünü içinde “devleti-hukuku” üretmiştir. Gerek teknolojik gelişmeler gerekse ideolojik değişimler insanın devlet-hukuk eliyle hem doğayı iyi denetlemesine (tabii afetleri kontrol altına almasına), hem de kendi cinsleri ile daha düzenli ve uyumlu ilişki (kamu düzeni) kurmasına yardımcı olmuştur.

Bu arada totemlerden çok tanrılı dinlere, çok tanrılı dinlerden tek tanrılı semavi din ve inançlara yükseliş başlamış; en sonunda da, bütün kutsal inanç ve kuralların aynı saygınlık düzeyinde bulunduğu kabul edilerek, her bireyin temel hak ve özgürlüğünü esas alan bir demokratik ve laik aşamaya ulaşılmıştır. Bu aşamada da artık bireyin temel hak ve özgürlüklere kendiliğinden “doğuştan” sahip olduğu; dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez olan bu “doğal” hak ve özgürlüklerin hiçbir aracı kişi, makam ve merciin ihsanı ve lütfu olmadığı kabul edilmiştir¹. Böylece insanoğlu kendini devlet karşısında mutlak “eşitlik” ve “adalet” ilkeleri çerçevesinde “vatandaş” olarak tanıyarak kendi kurduğu devleti “demokrasi” adı altında kendi emrinde ve herkesin mutluluğu için kullanmaya başlamıştır².

İşte, demokrasinin olmazsa olmaz (sine quanon) temel ilkesi olan ve Latince “laicus” sözüden gelen “laik” deyimini, Türkçe’ye Fransızca’daki “laic” ya da “laïque” sıfatından geçmiştir. Anglo-Sakson dilinde ve Almanca’da aynı anlamda kullanılan “seküler” (secular, secularism) deyimlerini karşılar. İlk kullanıldığı Batı dillerinde “dine ya da kiliseye ait (uhrevi) olmayan” anlamını taşıyan laiklik ile “zamana ait, çağa ait, çağdaş, cismani, dünyevi” anlamlarını taşıyan “sekularizm”, her ikisi de Batı toplumlarında belli başlı üç aşamadan geçerek bugünkü geniş anlamını kazanmıştır:

¹ Akla dayalı “doğal hukuk felsefesine” göre, “hukukun kaynağı insan aklıdır. İnsan, hiçbir (dünyevi ve uhrevi) aracıya gereksinim duymadan kendi aklıyla evrensel adalet ilkesini anlar ve içeriğini kavrayabilir. Herkes kendi aklıyla evrensel hakikatlere ulaşabilir. Herkesin eşit biçimde algıladığı adalet değerinin güncelleşmesi, hukuk haline dönüştürülmesi siyasal faaliyettir. Bu çalışmayı herkes eşit bir biçimde yürütecektir, çünkü herkes akıl sahibidir ve insanlar arasında doğuştan hiçbir fark yoktur. Eşit algılama ve eşit kavrama eşitlik yöntemini gerektirir. Algılama, kavrama ve yürürlüğe koyma işleminde kral ve papaza gereksinim yoktur. Krala ve aristokratlara gereksinim olmaması “demokrasi”; papaza gereksinin duyulmaması “laiklik”; aracısız eşitlik ve dolayısıyla ayrıcalıklı katmanlara gereksinim duyulmaması “halk (ulus) egemenliğinin” gerçekleşmesi demektir”. Batı ülkelerinde demokrasi, laiklik ve halk (ulus) egemenliği işte bu düşüncenin ürünüdür: N. Öktem, *Dinler ve Laiklik*, COGİTO, İstanbul 1994, s. 35.

² Geniş bilgi için bkz: E. Kongar, *Demokrasi ve Laiklik, (Özgürlüğün İki Temel Koşulu)*, Remzi Kitabevi, 8.B., 2016, s. 13-14, 33 vd.

Birinci aşamada, devlet organlarınca güdülen mezhep ayrımının ortadan kaldırılarak; idari makamların, dini inançları ne olursa olsun herkese eşit davranması sağlanmıştır. Ama buna karşın bir süre daha devlet kurumlarıyla din kurumları arasındaki kaynaşma sürüp gitmiş; devletler “resmi” bir dine sahip sayılmışlardır. İkinci aşamada, işte bu “resmi” din, “devlet dini” kaldırılmıştır. Çünkü, tüzel kişi olarak “dini” bir kurum değil “hukuki” bir kurum olan devletin “uhrevi” değil “dünyevi” ihtiyaçlar için örgütlendiği, sadece aynı dine inananların değil, farklı dinlere inananların veya hiçbir dine inanmayanların hepsinin hukuken haklarını korumak, ihtiyaçlarını karşılamak zorunluluğu gerekmiştir. Bunun sonucu üçüncü aşamada, hukuk sistemini ve kamu hizmetlerini düzenleyen kurallar dinsel ya da dinle ilgili kurallardan çıkarılmıştır. Bu çerçevede birey-devlet ilişkileri din, ırk, vb. gibi öğelerden çok “vatandaşlık” bağı ile belirlenmiş; bir yandan “hukuki eşitlik” vurgulanırken, öte yandan farklı dini inanış ve etnik kökenli insanların da birbirlerine hoşgörü ile bakması sağlanmıştır³.

Bununla birlikte günümüzde başta İran ve Suudi Arabistan uygulamaları olmak üzere, İslam dünyasında ve Türkiye’de din adamları arasındaki teolojik tartışmalar nedeniyle, dinin sosyal, siyasal, ekonomik ve adli kurumların resmi işleyiş alanı dışına çıkarılması gerekmiştir. Bunun sonucu dinin olması gereken yere, bireyin inanç alanındaki saygın konumuna oturtulması zorunluluğu doğmuştur. Böylece, dinin de siyasal çekişmeler ve ideolojik yorumlarla yıpratılmasının önüne geçilmiş olmaktadır⁴.

Bu nedenle laik devlet, resmi bir dini ve hukuk kurallarını din kurallarına uydurmak zorunda olmayan, toplumun “değişen ve gelişen” ihtiyaçlarının ürünü olan hukuk kurallarını “değişmez” din kurallarına üstün tutan bir devlettir. Dinlerin inanç ve ibadet biçimlerine ilişkin “uhrevi” nitelikli kuralları genellikle değişmez ve sonsuz (ebedi) sayıldıkları halde; bireylerin toplum içindeki davranışlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen “dünyevi” nitelikli kuralların zaman içinde doğan ihtiyaçlara göre değişebileceği kabul edilmektedir. Hatta, tarihsel süreç içinde birbiri ardına gelen çeşitli dinlerin zamana ve mekana göre değişen kurallarla birbirini izlemesi, din kurallarında dahi evrimin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, dinde evrimin daha yavaş ve geç olduğu, hukuk alanındaki evrim ve değişimin ise dindakilere göre daha hızlı olduğu görülmektedir⁵.

³ Krş. M. Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul, 1997, s. 172; Y. Sabuncu, Anayasaya Giriş, Ankara 2015, s. 133, 135; F. Demir, Anayasa Hukuku, İzmir 2017, s. 384.

⁴ D. Ergil, Atatürkçü Toplum ve Siyaset Felsefesi Açısından Laiklik, Turhan Kitabevi, Ankara 1990, s. 27, 42; E. Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Ankara 2016, s. 82-83; F. Demir, 2017, 385.

⁵ Kur’an’ın “her devrin hükmü ayırdır” (Sure 13, Ayet 38) diyerek İslam dininde “hükümün zamana göre değişeceği” ve bu nedenle “zamana uygun” davranmak gerektiği yolunda evrimi

Bununla birlikte, bazı “fanatik” sayılabilecek din adamlarımız bu esasları gereği gibi anlamaktan, halkı aydınlatmaktan, bu kuralları zamana uygun yorumlamaktan ve uygulamaktan maalesef uzak kalmışlardır. Uhrevi hayat ile dünyevi hayat kurallarının birbirinden ayırt edilmesi daima ihmal edilmiştir⁶. Bunun sonucu olarak da zaman içinde dini istismarlara, “hile-i şeriyye'lere” sapılmıştır. Bu nedenle, hukuksal nitelik taşıyan dünyevi din kurallarının ahiret hayatına ilişkin uhrevi inançla ilgili kurallardan ayrılmasının daha uygun olduğu genel kabul görmektedir⁷.

Laik devlet, toplumu değişmeyen din kurallarına göre değil, değişen ihtiyaçlara göre yöneten ve iş gören devlettir. Laik devlet dinler, mezhepler ve değişik inançlar arasında hiçbir şekilde ayırım gözetmeyen bir devlet olduğu kadar; aynı zamanda, dinin kişilerin vicdanlarına götürülmesi için gerekli hukuki önlemleri de alan, vatandaşların her türlü inanç ve ibadetlerini, dini bayramlarını, kısaca din ve vicdan özgürlüğünü garanti eden bir “hukuk devletidir”⁸. Bu

kabul eden bu esas, Osmanlı'da Şeriat hükümlerine uygun hazırlanan Medeni Kanunumuz olan Mecelle'de de aynen yer almıştır.

⁶ Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğunun “yükselme devrinde” Kanuni Sultan Süleyman Han (1520-1566) zamanında cami imamlarında aranan vasıflar şunlardı:

1- Yüksek din ilimlerini bilecek, 2- Zamanın fen ilimlerini bilecek, 3- Anatomi (insan yapısı) ilmini bilecek, 4- Arapça, Farsça ve Latince bilecek, 5- Hıristiyanlık ve Müslümanlığı mukayeseli olarak bilecek, 6- Ata binecek, spor yapacak, güzel görünüşlü olacak ve güzel giyinecek, 7- Evlenmiş olacak ve hanımı bir tane olacak. Mimar Sinan tarafından Kanuni Sultan Süleyman adına 1551-1557 yılları arasında 6.5 yılda inşa edilen Süleymaniye Camii için Osmanlı İmparatorluğunun her tarafında yapılan özel duyuru ile aranan imamda ilave ek özellikler ile birlikte şu nitelikler gerekiyordu : 1- Arapça, Türkçe, Latince ve Farsça bilecek, 2- Kur'an, İncil ve Tevrat'a hakim olacak, 3- İlahi hukuk ve hukuk alimi olacak, 4- Fizik ve matematikte standart eğitimli olacak, 5- Üstün şövalyelik (kılıç), okçuluk ve düello yeteneklerine, savaş sanatı ve yasalarına sahip olmak, 6- Düzgün görünümlü (yakışıklı) olmak, 7- Güçlü ve melodik sesli olmak. **Gözlem**, 26 Kasım 2016, s. 3. Duyurunun İngilizce aslı için internete bkz: El Ahrannewspaper, 22 Septembre 2016, Egipt. İnsert: An Ottoman İmam

⁷ N. **Bilge**, Hukuk Başlangıcı, 21.B., Ankara 2006, s. 8. Diyanet İşleri eski Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu da bu görüşe uygun beyanatında, “modern çağa ve teknolojiye ayak uydurmalıyız. 14 asırdır bu topraklarda Müslümanlığı yaşıyoruz. Herkesin gözü bizim üzerimizdeyken bizler de herkese güzel örnek olmalıyız. Cumhuriyetin temel ilkelerini ve laikliği göz ardı etmeden, her türlü dini istismara kapalı olmalıyız” demektedir. Milliyet, 12 Ağustos 2007, s. 19.

⁸ Anayasa Mahkemesi 1961 Anayasasında verdiği ve 1982 Anayasası döneminde de tekrarladığı kararlarında “laiklik” ile “din ve vicdan hürriyeti” arasındaki ilişkinin esasları şöylece özetlenebilir: (1) Dinin devlet işlerinde egemen ve etkili olmaması, (2) Dinin bireyin manevi hayatına ilişkin olan dini inanç bölümünde din ve mezhepler arasında ayırım gözetmeksizin sınırsız bir hürriyet tanımak suretiyle dinin anayasal güvence altına alınması, (3) Dinin bireyin manevi hayatını aşarak toplumsal hayatı etkileyen eylem ve davranışlara ilişkin bölümlerinde “kamu düzenini, güvenini ve çıkarlarını korumak” amacıyla sınırlamalara gidilmesi, dinin kötüye kullanılmasının ve sömürülmesinin yasaklanması, (4) Devlete, “kamu düzeninin ve haklarının koruyucusu” sıfatıyla dini hak ve hürriyetler üzerinde “denetim yetkisinin” tanınması: Any. Mah. 21.10.1971, E.1970/53, K.1971/76-AMKD, S. 10, s. 66; 04.11.1986, E.1986/11, K.1986/266-AMKD, S. 22, s. 312-313; 07.03.1989, E.1989/1, K.1989/12-AMKD,

da, dinin “toplum” (kamu, devlet) işlerinden sıyrılıp “vicdanlara götürülmesini”;
bir başka deyişle, kişilerin iç dünyalarından dışarıya taşmayan, kişilere özgü
(inanmama ve ibadet etmeme özgürlüğü de dahil) bir inanç özgürlüğü sayıla-
bilmesini gerektirmiştir. Bu nedenle laiklik, devleti muhatap alır, kişilerin inanç-
larını değil...⁹. Çünkü, bir tüzel kişi olan devletin dini olmaz; devlet oruç tut-
maz, tutamaz, devlet namaz kılmaz, kılamaz, dolayısıyla devlet cennete veya
cehenneme de gitmez, gidemez. Dinin muhatabı devlet değil, gerçek kişilerdir.
Oruç tutmak da namaz kılmak da onlara farzdır. Sevap da günah da, cennet de
cehennem de ancak gerçek kişiler için söz konusu olabilir. Bu nedenle devlet
“dinler ve inançlar üstü” laik bir “hukuki” kurumdur. Laiklik bir inanç türü, bir
“din değil”; bilimsel bir “hukuki ilkedir”.

Bu nedenle Devlet, hem laik hem Müslüman olmaz, olamaz. Ama birey
hem laik hem Müslüman olabilir. Nitekim, Batı ülkelerindeki benzerleri gibi,
Türkiye Cumhuriyetinde de vatandaşlar hem laik hem Müslüman hem de de-
mokrattır. Çünkü, “laiklik” Müslümanlığın rakibi bir din değil; Müslümanlık ile
başka dinleri ve inançları devlet güvencesine alan bir “bilimsel kural”, bir
“hukuki ilkedir”¹⁰. Buna göre devlet, “bilimin” yol göstericiliğinde “hukuken”
bütün inançlara karşı eşit davranmak zorundadır. Bu niteliği ile laik devlet, bü-
tün inanç sahipleri ile birlikte Müslümanların da vicdan özgürlüklerinin güven-
cesidir. Bu nedenle laiklik, sadece “din ve devlet işlerinin ayrılması” değil, aynı
zamanda herhangi bir inancın “devleti ele geçirerek baskı yapmasının önlen-
mesi” anlamına gelir¹¹. İslam dininde de inanca “baskı” (zor) olmadığı iyi bilin-
mektedir¹².

S. 25, s. 146; 05.06.2008, E.2008/16, K.2008/116, E. **Özbudun**, Türk Anayasa Hukuku, Ankara 2016, s. 80; **Tanör/Yüzbaşıoğlu**, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Beta, 14.B., İstanbul 2014, s. 96-97.

⁹ “Laiklik bireyin ya da toplumun değil, devletin bir niteliğidir”: Any. Mah. 22.09.2012, E.2012/65, K.2012/128-RG, 18.04.2013, 28622. Ayrıca bkz: **Tanör/Yüzbaşıoğlu**, s. 93.

¹⁰ Türk Ceza Kanununda 1986 yılında yapılan değişiklikle “Allaha ve semavi dinlere, bu dinlerin mekan ve görevlilerine saldırı ve hakaretlere” ilişkin düzenlenen ceza hükmünde “semavi dinler” deyimini Anayasa Mahkemesi “korunmak istenen yararın bizzat din değil kişinin dini inancı” olduğunu, “semavi dinler” kavramının bazı semavi olmayan dini inançları hukuki himayenin dışında bıraktığını, oysa laik devletin dini inançlar bakımından “yan tutmaksızın” davranması gerektiğini belirterek düzenlemeyi iptal etmiştir (Any. Mah. 04.11.1986, E.1986/11, K.1986/26-AMKD, Sayı 22; s. 298-323). İlgili maddeler daha sonra “semavi” olsun olmasın “tüm dinsel inançları” kapsayan biçimde yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca bkz: Y. **Sabuncu**, s. 137.

¹¹ **TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU**, 2015, s. 93 vd.; E. **Özbudun**, 2016, s. 80-81. İbn Haldun’a göre de (1332-1406) “Veliler (tarikat liderleri) toplumda dini davette bulunarak kendilerine tabi olacak zümreler ararlar ve böylelikle dini-siyasi otoriteyi ele geçirmeyi hedeflerler.... Mesela ümranın (imarın) gelişmediği Endülüs-Mağrip (Fas, Tunus, Cezayir) toplumunda İbn Kasî (ölm. 1151) başta olmak üzere bazı veliler dinî otorite iddiası güderek bilfiil siyasi isyan teşebbüsü girişimlerinde bulunmuşlardır. 13. Yüzyıl sonrası ümranın geliştiği Maşrik (Mısır, Libya, Ürdün, Suriye) toplumlarında teşekkül etmeye başlayan tarikatlar da ricâlî’l-gayb ve

Bu çerçevede laikliği bir “din” olarak tanımlamak doğru olmadığı gibi, kimilerinin iddia ettiği gibi “dinsizlik” (veya ateizm-tanrıtanımsızlık) olarak da tanımlamak doğru değildir. Tam tersine, “laiklik” doğrudan doğruya dini inançlara, onların varlığına dayalı bir kavramdır. Laiklik, şu veya bu şekilde inananların olmasını zorunlu kılar. Herhangi bir dini inanç olmazsa, laiklik kavramının da anlamı kalmaz. Çünkü laiklik “dini inanç” ile “devlet” yapısının farklılığını anlatır. Bu nedenle laiklik, dini reddeden değil, dini kabul eden ve herkesin kendi inancında serbestliğini devletin güvence altına aldığı bir “din kuralı” değil, bilimsel bir “hukuk” kuralıdır. Laiklik, bir dizi hiyerarşik değerlerden, insana ne yapması ya da ne yapmaması gerektiğini emreden kurallardan değil, tek bir hukuki ilkedен oluşur: Devletin insanlara inançları konusunda baskı yapmaması ve başkalarının da baskı yapmasını önlemesi... Laikliğin hiçbir inancın karşısında olmaması ya da tam tersine bütün inançlar ile birlikte var olabilmesi; devletin inanç sistemi dışında tutularak, bireylerin vicdan, din ve inanç özgürlüklerinin güvencesini oluşturması gerekir. Bu açıdan başkalarının inançlarına saygılı, hangi din ve inançta olursa olsun, kendi inancını devlet aracılığı ile öteki insanlara dayatmayan, empoze (telkin) etmeyen herkes laiktir, laiklikten yanadır¹³.

Unutulmamalıdır ki, demokrasiyi diktatörlüklerin en korkuncu olan “çoğunluğun diktatörlüğünden” ayıran esas unsur, temel insan hak ve özgürlükleridir. “İnanç (vicdan) özgürlüğü” ise temel hak ve özgürlüklerin başında gelir. Bir toplumda tek bir kişiye bile “inanç (vicdan) özgürlüğü” tanınmıyorsa, o toplumda demokrasi yoktur, çoğunluğun diktatörlüğü vardır. Her dini inanç sahibinin nasıl yaşayacağı, kendisi ile Allah arasında bir konudur, devleti ilgilendirmez¹⁴. Laiklik zorunlu olarak demokrasiyi içermez, ama demokrasi zorunlu

mehdilik anlayışına dayanarak bilkuvve siyasi-sosyal zeminde çatışma çıkarırlar”: **İbn Haldun**, Parola Yayınları, 2019, s. 82.

¹² Böyle bir uygulama olanaklı olsa bile, kural olarak nasıl bir inancın, hangi dinin, hangi mezhebin, hangi uygulamanın “Allah” adına empoze edileceği, hiç kuşkusuz baştaki en güçlü yöneticinin (diktatörün) anlayışına uygun olarak belirlenecek, dolayısıyla laiklik karşıtı bir düzen ancak bir diktatörlük rejimi olacaktır. Tıpkı İslam ülkelerindeki yöneticilerin (diktatörlerin) her birinin kendi anlayışlarına uygun belirledikleri din ve mezhep anlayış ve uygulamaları gibi... Nitekim, hiçbir İslam ülkesinde uygulanan din ve mezhep anlayışı birbirine benzememektedir. Bu nedenle, “laikler Müslüman olamaz/değildir” söylemi ile “Müslümanlar laik değildir/olamaz” söylemleri toplumumuzu laik ve Müslüman olarak yanlış, yapay ve zararlı bir kutuplaşmaya götürmekte; tarihsel süreç içinde Şeyh Sait, Kubilay, Kahramanmaraş, Çorum ve en son Sivas olayı ile 15 Temmuz 2016 FETÖ kalkışmasında görüldüğü gibi, bu söylem ve eylemlerin “demokratik rejim yerine dine dayalı bir diktatörlük”, yani “şeriat devleti” kurmak amacıyla yapıldığını göstermektedir. Ayrıca bkz: E. **Kongar**, Demokrasi ve Laiklik, 8.B., 2016, s. 52-53, 55, 120.

¹³ E. **Özbudun**, 2016, s.81 vd.; F. **Demir**, s. 387.

¹⁴ Kaldı ki, “İslam dininde insan ile Allah arasında asla kimse yoktur”. Bir tek hoca vardır, O da Peygamberin kendisidir. Bunun dışında hacı, hoca, şeyh, şih, cemaat, tarikat, mezhep, vb. makamlar kesinlikle yoktur: Zümer/3; Rum/31-32; Ali-İmran/103-105; En’am/153 ve 159 sayılı Surelerin ayetlerinde bunların açık ve seçik günah ve yasak olduğu yazılıdır: “Şu

olarak laikliği içerir. Demokrasiye inananın mutlaka laikliğe de inanyor olması ve laikliği kabul etmesi gerekir. Laiklik toplumda herkesin, her türlü inanç sahibinin güvencesidir. Hatta laiklik en çok “huzur içinde ibadetlerini yapmak isteyenler” ile “inancıyla ilgili kaybedecek çok şeyi olanlar için gerekli” bir hukuk kuralıdır¹⁵.

Bunu sağlamanın yolu da çoğulcu demokratik düzen içinde tanınan temel hak ve özgürlüklerle mümkündür. Bu nedenle, her laik kişi demokrat olmayabilir (Irak'ta Saddam Hüseyin, Suriye'de Esat, Kuzey Kore başkanı gibi), ama her demokrat insan laik olmaya (çoğulcu demokrasilerdeki halk gibi), başkalarının inançlarına saygılı olmaya mecburdur. Laik olunmadan demokrat olunması mümkün değildir, ya da başka bir deyişle laikliğin olmadığı yerde demokrasi yoktur. “Bütün laik sistemler demokratik ve liberal değildir, ama bütün çağdaş demokrasiler ya da çoğulcu ve özgürlükçü sistemler laik ve sekülerdir”. Laiklik demokrasinin “olmazsa olmaz” (sine qua non) önkoşuludur¹⁶. Zira, demokrasi laiklikten daha geniş, kapsamlı bir kavramdır ve onu da içerir.

2. Türkiye’de Laiklik Uygulaması

Tarihteki en kanlı savaşların ve işkencelerin dinlerin yayılması sırasında hem farklı dinler hem de aynı dinin içindeki farklı mezhepler arasında olduğunu dikkate alan Atatürk, Türk toplumunun özel durumu ve Kurtuluş Savaşı’ndan sonra geçirdiği inkılâplar süreci içinde, yukarıda yapılan açıklamalar ışığında, dini “kamusal alandan” (devlet yönetiminden) çıkarıp insanların özel hayatını ilgilendiren “kişisel alana” (vicdana) taşıyan bir laiklik politikası uygulamıştır¹⁷. Bu nedenle, toplumsal hayatımızda geçmişteki üzücü örnekleri de göz önünde tutarak (31 Mart yağmacılığı, Şeyh Said İsyanı, Kubilay olayı) dini özellikle kendi çıkarlarına alet eden yetersiz din adamları ve hurafeler elinden kurtarmak amacıyla, din hizmetleri ile devlet hizmetlerini birbirinden büsbütün ayırıp bir “cemaat teşkilatı” kurulması yoluna gitmemiştir¹⁸. Bunun yerine, laik bir dev-

dinlerini parça parça edenler ve kendileri de grup grup ayrılmış olanlar var ya, (senin) onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır.” (En’am 159). Ayrıca bkz: G. Akca, Sıratı Müstakim, 3.B., Ankara 2017, s. 70-74.

¹⁵ T. Ateş, Laiklik, Dünyada ve Türkiye’de, Ankara 1996, s. 162 ve 173.

¹⁶ Tanör/Yüzbaşıoğlu, 2015, s. 93-95; F. Demir, s. 388.

¹⁷ İlahiyatçı yazar Ayşe Sucu’ya göre de “dini alanda iman bireyseldir, sorumluluk bireyseldir, ahirette hesap da bireyseldir. Yani din bireyde başlar, bireyde biter; dolayısıyla başkalarının inancına, yaşam tarzına müdahale hakkı söz konusu olamaz”: A. Sucu, Siyasal İslam’ın Gerçekleri, İstanbul 2017, s. 174. Bunun gibi, “İslam dininde insan ile Allah arasında asla kimse yoktur”. Ayrıca bkz: G. Akca, s. 70-74.

¹⁸ Atatürk, Kastamonu’da yaptığı konuşmada tekkelerin, zaviyelerin, tarikatların, cemaatlerin, hurafelerin ne denli anlamsız ve boş şeyler olduğunu örnekler vererek anlattıktan sonra; “Efendiler ve ey ulus; iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar memleketi olamaz. En doğru, en gerçek tarikat (yol), uygarlık tarikatıdır” diyerek Ankara’ya dönüşünde 2 Eylül 1925’te Bakanlar Kurulu’nu toplayarak bunların kapatılmasını

lette din işlerine bakmakla görevli bir kuruluşun devletin yapısı içinde yer almasını doğru bulmayan bazı görüşlere karşın, dini hizmeti devletin bir “kamu hizmeti” sayarak genel idare hizmetleri içinde bir din işleri teşkilâtı, “Diyanet İşleri Reisliği” kurulmasını sağlamıştır.

Nitekim, Cumhuriyetin ilanından sonra 3 Mart 1924’te Halifelik kaldırılırken, Şeyhülislamlığın yeni bir biçimi ve devamı sayılan “Şer’iye Vekaleti” de kaldırılmış; yerine “Diyanet İşleri Reisliği” kurulmuştur. “Diyanet” Arapçada “dindarlık, din duygusu” anlamına gelmektedir¹⁹. 1924 Anayasası’nın kabulünden bir buçuk ay önce “laik devlet” ilkesi doğrultusunda atılan bu adım, 1928 yılında Anayasa’dan dini ibarelerin kaldırılmasına ilişkin değişikliklerle tamamlanmıştır. Bu değişiklikler, devletin “resmi bir dininin” bulunmadığını göstermektedir. 1924 ve 1961 Anayasaları döneminde devam eden bu durum, 1982 Anayasası’nda da aynen korunmuştur. Ancak, laik devlet “yaygın” (sayısı fazla) da olsa belirli bir dine üstünlük tanıyamaz; sadece o dinin kurallarının benimsenmesi ve öğretilmesi için faaliyette bulunamaz; belirli bir dinin eğitimini zorunlu kılamaz²⁰. Bu nedenle, Diyanet İşleri Reisliğinin bugün sadece bir dinin ve özellikle bir mezhebin (sünni’nin) yönetiminde ve hizmetinde olması, farklı din ve mezheplere (alevilere) yönetiminde ve hizmetlerinde yer vermemesi, yine sadece belirli mezhep (sünni) mensuplarının istihdam edilmesi, özellikle farklı

sağlayan kararname çıkartmıştır. 17 Aralık 1927 tarihinde Ankara’da verdiği beyanatta da “biz tekke ve zaviyeleri din düşmanı olduğumuz için değil, bilakis bu tip yapılar din ve devlet düşmanı oldukları, Selçuklu ve Osmanlı’yı batırdığı için yasakladık. Çok değil, yüzyıla kalmadan eğer bu sözlerime dikkat etmezseniz göreceksiniz ki, bazı kişiler bazı cemaatlerle bir araya gelerek bizlerin din düşmanı olduğunu öne sürecek, halkın oyunu alarak başa geçecek, ama sıra devleti bölüşmeye geldiğinde birbirlerine düşeceklerdir. Ayrıca unutmayalım ki, o gün geldiğinde her bir taraf diğerini dinsizlikle suçlamaktan geri kalmayacaktır”. 15 Temmuz 2016 FETÖ kalkışmasından 90 yıl önce söylenen bu sözler, O’nun ne derece ileri görüşlü ve basiretli bir devlet adamı olduğunu gösteren önemli niteliklerinden biridir. Öyle ki, cemaatler (tarikatlara) sadece “Allah rızası” için bir araya gelerek ibadet edecekleri yerde, Devlete musallat olarak “mevkii ve makam” sahibi olmak, “ihaleler kapmak” amacıyla “menfaat grupları/çeteleri” haline gelmişlerdir. Bunlardan kültürel tabanı (Mevlana) ve törenleri (Şeb-i Arus-Düğün Gecesi) olan “Mevlevi tarikatı” sadece “Allah rızasıyla” bir araya gelen bireylerden oluştuğu için, Atatürk de zamanında onların faaliyetini hoş karşılamıştır. “Bosnalı seksen yaşlarındaki din adamının dediği gibi; “Hiçbir din adamı İslam’a Mustafa Kemal kadar hizmet etmemiştir”. T. **Feyzioğlu**, Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Laiklik, Panel, 21 Ocak 1987, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, No:4, s. 8; Aynı yönde: A. **Güler**, Atatürk ve İslam, İstanbul 2016, s. 209; İ. **Kalay**, Tarihsel Gerçekler, İzmir 2017, s. 4.

¹⁹ Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı olarak faaliyet gösteren bu kuruluşun görevi, Şer’iye Vekâleti’ni kaldırılan yasada şöyle açıklanmıştır: İslam dininin “itikat (inançlar) ve ibadete dair (tapınmalara ilişkin) olan bütün ahkâm (hükümler) ve mesalihinin tedviri (işlerini yürütmek) ve müessesat-ı diniyenin (din kurumlarının) idaresini” sağlamak.

²⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) Türkiye’de zorunlu “din kültürü ve ahlak” derslerinin okutulmuş şeklini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine (AİHS) aykırı bulmuştur (Case of Hasan and Eylem Zengin v, Application No: 1448/04, 09 Octobre 2007. Ayrıca bkz: E. **Özbudun**, s. 78; Y. **Sabuncu**, Anayasaya Giriş, 12.B., 2006, s. 123; K. **Gözler**, Türk Anayasa Hukuku, 12. B., 2011, s. 68.

din ve mezhep mensuplarının ödediği vergilerin bu kurum için de harcandığı dikkate alınacak olursa, laiklik ilkesine uygun bir faaliyet içinde olmadığı ileri sürülebilir²¹.

Buna paralel olarak, Hilâfetin kaldırılması ile birlikte Tanzimat sonrası görülen “mektep-medrese” zıtlaşmasını ve çatışmasını önlemek amacıyla kabul olunan “Tevhidi Tedrisat Kanunu” da, devlet denetimi dışında her türlü eğitimi yasaklamış; yetersiz din adamlarının başıboş faaliyetlerini engellemiştir²². Aynı yasaya göre devlet, dini eğitimi de üzerine almıştır. Başta Kur’an kursları olmak üzere, imam hatip okulları ve ilahiyat fakülteleri Devlet eliyle açılmıştır²³.

Böylece, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığı ile din hizmetlerinin büyük bir kısmını karşılayan Devlet, 1876 Anayasasından başlayarak 1909 değişikliğiyle “efradın cümlesine hangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur” (md. 8) hükmüyle sürdürülen “din ve vicdan özgürlüğünü”, 1921, 1924 (md. 75), 1961 (md. 19) ve 1982 (md. 24) Anayasalarında da devam ettirmiştir. Şimdi “laiklik ilkesinin” gereği olarak Anayasalarda yer alan “din ve vicdan özgürlüğünü” yakından inceleyelim.

²¹ Ayrıca bkz: **Tanör/Yüzbaşıoğlu**, s. 99; **F. Demir** s. 390.

²² Yaklaşık yüz yıl önce taassubun bilgisizliğe dayandığını açıklayan Atatürk; “din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletin devamına imkan yoktur. Dinime, bizzat gerçeğe nasıl inanıyorum ona da öyle inanıyorum. Bilince ters, ilerlemeye engel hiçbir şey kapsamıyor. Yalnız şurası da vardır ki, din Allah ile kul arasında kutsal bir bağlılıktır. Allah ile kul arasında sadece peygamber vardır. Halbuki, bilirsiniz ki bizi yanlış yola sevk eden kötü yaradılışlılar çoğu zaman din perdesine bürünmüşler, saf ve temiz halkımızı hep şeriat sözleriyle aldata gelmişlerdir. Onlar irtica membarları ve cehalet damgalarıdır. Dinden çıkar sağlayanlar alçak kişilerdir. İşte biz bu duruma karşıyız. Buna izin vermiyoruz. Tarihimizi okuyunuz ve dinleyiniz... Bütün müstebit hükümdarlar hep dini alet edindiler. İhtiras ve istibdatlarını sağlamlaştırmak için hep sınıf-ı ulemaya müracaat eylediler. Görürsünüz ki, milleti mahveden, esir eden, harap eden kötülükler hep din örtüsü altındaki küfür ve melanetten gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırırlar...” Halbuki, “İslamiyet’te ruhbanlık (din adamları sınıfı) yoktur. Hepimiz eşitiz ve dinimiz hükümlerini kadın erkek eşit olarak öğrenmeye mecburuz; bu amaçla, nasıl ki her konuda yüksek meslek ve uzmanlık sahipleri yetiştirmek gerekliyse, dinimizin felsefi hakikatlerini inceleyecek, anlayacak, öğrenecek ve öğretecek; ilim ve fennine sahip olacak, seçkin ve hakiki yüce bilginleri yetiştirecek yüksek öğretim kurumlarına sahip olmalıyız. Mukaddes mihrabı cahillerin elinden, ehillerin eline vermek zamanı çoktan gelmiştir”. Geniş bilgi için bkz: **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 225; C. II, s. 86-90, 5. Baskı, Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2006; **A. Kasapoğlu**, Atatürk’ün Kur’an Kültürü, 6. Baskı, İstanbul 2006, s. 401-403; **A. Güler**, Atatürk ve İslam, İstanbul 2016, s.232-235; **H. Yamak**, Atatürk’ün Din Anlayışı, İstanbul, 2015, s. 56.

²³ Atatürk laikliğin din düşmanlığı ve dinsizlik olmadığını, “halkın din hizmetlerinin ifası vazifesi ile yükümlü imamlık ve hitabete münhasır mütehasıs din görevlileri yetişmesi için” 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. Maddesine ayrı okullar açılması maddesini koydurmuştur: “Madde 4- Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir”. Kanunun kabulünü müteakip İlahiyat Fakültesi, İslam Araştırmaları Enstitüsü ve 29 merkezde 4 yıllık imam hatip okulları aynı yıl içinde açılmıştır: **A. Güler**, s. 220.

3. Din ve Vicdan Özgürlüğü

a. İnanç ve İbadet Özgürlüğü

Din özgürlüğü, inanç ve ibadet özgürlüğünden oluşur. İnanç özgürlüğünün içeriğinde ise; birincisi “herkesin dilediği inanç ve kanaate sahip olabilmesi” şeklinde olumlu, ikincisi de “dilerse sahip olduğu inancını değiştirme veya hiçbir inanca sahip olmama” şeklinde olumsuz, birbirinden farklı ve birbirini tamamlayan iki yön bulunmaktadır. İnanç özgürlüğü bireylere sadece herhangi bir dine inanma hürriyetini tanımakla kalmaz, onlara inançlarının içeriğini ve niteliğini tamamen kendi kanaatlerine göre belirleme ve dilediği takdirde bunları değiştirebilme hakkını da verir. Bu nedenle inanç özgürlüğü sınırsızdır. Anayasa Mahkemesine göre, “Laik devlette herkes dinini seçmekte ve inancını açığa vurabilmekte, tanınmış olan din ve vicdan özgürlüğünün sınırları içinde serbesttir. Hiçbir dini itikadı (inancı) olmayanlar için de durum aynıdır. Laik bir toplumda herkes istediği dine ya da inanca sahip olabilir”²⁴. Böylece, yalnız semavi dinler (İslam, Hıristiyanlık, Musevilik) değil, semavi olmayanlar da (İndüizm, Budizm, Konfüçyanizm, Taoculuk, vb.) veya hiçbirine inanmayanlar da koruma altına alınmış oluyor²⁵.

İbadet özgürlüğü ise, kişinin inandığı dinin gerektirdiği bütün ibadetleri, ayin ve törenleri serbestçe yapabilmesi veya yapmaması ve başkaları üzerinde cebir ve şiddet kullanmadan, genel ahlâka ve kamu düzenine aykırılık oluşturmamak şartıyla inancına göre yaşayabilmesini ifade eder. Bu nedenle, ibadet hürriyeti “cebir ve şiddet kullanmamak, genel ahlâka ve kamu düzenine aykırılık oluşturmamak” şartlarıyla sınırlı olarak tanınmıştır. Laik Devlet ilkesini açıklarken değindiğimiz bu özgürlük, temel bir kural ile açıklanmaktadır: “Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. İbadet, dini ayin ve törenler serbesttir”. O halde ibadet özgürlüğü kişinin inandığı dinin gereklerini, özellikle ayin ve törenlerini serbestçe yerine getirebilmesi demektir. Laik bir devletin görevlerinden biri de her türlü inancın gereğinin yerine getirilmesini sağlamaktır. Ancak, “kimse ...ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya zorlanamaz” (Any. md. 24/3). Çünkü, ibadetin “serbest” olması, ibadet etme özgürlüğü kadar ibadet etmeme özgürlüğünü de kapsar.

Görüldüğü gibi, Anayasa Mahkemesi kararlarında da belirtildiği gibi²⁶, Anayasamız “din ve vicdan özgürlüğü” ile “ibadet özgürlüğü” arasında ayırım yapmakta; “bireyin manevi hayatına ilişkin” olan din ve vicdan özgürlüğünün

²⁴ Any. Mah. 04.11.1986, E.1986/11, K.1986/26-AYMKD, S. 22, s. 314.

²⁵ Yargıtay da bir kararında bütün dinsel inançları (olayda Yehova Şahitliğini) güvence altında saymıştır: 9.CD, E.1985/2623, K.1985/3431 sayılı kararı onaylayan CGK, 26.05.1986, E.1985/9-596, K.1986/293-YKD, C. 13, S. 4, s. 597-620.

²⁶ Any. Mah. 04.11.1986, E.1986/11, K.1986/26-AMKD, S.22, s. 312-313; 07.03.1989, E.1989/1, K.1989/12-AMKD, S. 25, s. 146, E. **Özbudun**, 2011, s. 80.

sınırsızlığını kabul etmekte; buna karşılık, bireyin manevi hayatını aşarak “toplumsal hayatı etkileyen eylem ve davranışların” (cebir ve şiddete başvurma), yani ibadet özgürlüğünün “kamu düzeni”, “kamu güvenliği” ve “kamu menfaatlerini” korumak amacıyla sınırlanabileceğini kabul etmektedir.

Bunun gibi, bu kuralı tamamlayan diğer bir hüküm, din ve vicdan özgürlüğünün özelliğini açıklamaktadır: “Kimse ...dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı suçlanamaz”. Laikliğin temel ve tamamlayıcı prensiplerinden biri sayılan bu kural gereğince, “nüfus kâğıtlarında kişinin dinini (ve herhalde mezhebini) gösteren kısmın Anayasaya uygunluk derecesi tartışma konusu”²⁷ olmuştur. Gerçekten, 1587 sayılı Nüfus Kanununun 43. maddesine göre, nüfus aile kütüklerine kişilerin dinlerinin de yazılması öngörüldüğünden, herkes nüfus memurluklarına dinini bildirmek zorundadır. Bu hükmün, Anayasa’nın “kimse ...dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz” hükmüne aykırı olduğu açıktır. Anayasa mahkemesinin aksi yöndeki kararına karşın²⁸, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu düzenlemeyi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı bulmuştur²⁹.

b. Din Eğitim ve Öğretimi

Anayasadaki temel ve tamamlayıcı kurallar çerçevesinde devlet, konunun hassasiyetini göz önünde tutarak “din ve ahlâk” öğretimini de üzerine almaktadır. Tevhidi Tedrisat Kanununun hükümlerine uygun olarak, “devletin gözetimi ve denetimi altında” gerçekleştirilecek bu eğitim ve öğretim faaliyeti, ilk ve orta öğretim kurumlarında “zorunlu” olacaktır. (md.24, f. 1, 2, 3). Bununla birlikte, devlet sadece belirli bir dinin kurallarının öğretilmesi için faaliyette bulunamaz, belirli bir dinin “eğitimi” zorunlu kılamaz³⁰.

Çünkü, sadece ibadet şekilleri birbirinden farklı olan dinler, her biri özü itibarıyla birbirine benzeyen, “doğru, dürüst, iyi ve kâmil insan” olmayı öğütleyen birer “ahlak sistemidir”. Hemen bütün dinlerde; çok tanrılı Sümerlerden tek tanrılı Musevi, Hıristiyan ve Müslüman dinlerinde ortak nitelik taşıyan bu ahlaki kurallar arasında, “kişilerin iyi insan olmaları”, “dürüst ve haktanır olmaları”, “birbirlerine kötülük yapmamaları”, “birbirlerine iyilik yapmaları”, “yalan söy-

²⁷ O. **Aldıkaçtı**, Anayasa Hukukumuzun Gelişimi ve 1961 Anayasası, İÜHF Yayın No: 522, İstanbul 1982, s. 225.

²⁸ 1587 sayılı Nüfus Kanununun 43. maddesinin Anayasa’ya aykırılığı sorunu iki defa Anayasa Mahkemesinin önüne geldiği halde, her ikisinde de aykırılık iddiası reddedilmiştir. Any. Mah. 27.11.1979 g. ve E.1979/9, K.1979/44-AMKD, S. 17, s. 341; 21.06.1995 g. ve E.1995/17, K.1995/16-AMKD, S. 31, C. 2, s. 546.

²⁹ Affair Sinan Işık, c. Turquie (Requête N: 21924/05), Arrêt, Strazbourg, ‘Février 2010- İ. Ö. **Kabaoğlu**, 2011, s. 295.

³⁰ Nitekim, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Türkiye’de zorunlu “din kültürü ve ahlak” derslerinin okutulmuş şeklini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine (AİHS) aykırı bulmuştur (Case of Hasan and Eylem Zengin v, Application No: 1448/04, 09 Octobre 2007- E. **Özbudun**, Türk Anayasa Hukuku, 12.B., Ankara 2011, s. 81; K. **Gözler**, s. 68.

lememeleri”, “yalancı tanıklık yapmamaları”, “onlar hakkında iyi düşünceler beslemeleri”, “fakirlere yardım etmeleri”, küçüklerine sevgi göstermeleri”, “anayı, babayı ve büyüklere saymaları”, “kamil insan olmaları”, “haram yememeleri”, “komşunun karısına ve malına göz dikmemeleri”, “devlet malını (beytül mal) çalmamaları”, “iç ve dış her türlü temizliğe önem vermeleri” gibi ahlaki kurallar yer alır³¹. Yaptırımı, “öbür dünyada cehennem azabı çekme” gibi “manevi” nitelikli olan bu tür “ahlak kuralları” yanında, “maddi” (kısasa kısas, diyet, fidye) nitelikli kamu hukuku kuralları ile “evlenme”, “boşanma” ve “miras” gibi özel hukuk kurumlarını düzenleyen hukuk kuralları da vardır³². Bu nedenle, okutulan dersin adı da bütün dinleri kapsayacak şekilde “Din Kültürü ve Ahlak” olarak belirlenmiştir. 1982 Anayasasında da Anayasa koyucunun bu amaçla hareket ettiği görülmektedir.

Gerçekten, Anayasamız genel olarak “din ve ahlak eğitimi ve öğretimi Devletin denetimi altında yapılır” dedikten sonra; ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunlu hale getirdiği “Din Kültürü ve Ahlak” dersinin “eğitiminin” değil, sadece “öğretiminin” yapılacağını hükme bağlamaktadır. 1924 ve 1961 Anayasalarında değinilmeyen bu noktaya, özellikle 1982 Anayasasında açıklık getirilmiştir: “Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi, ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır” (Any. md. 24/4). Bu anlamda “dini eğitim” ibadet biçimleri ile duaları da kapsayan geniş bir kavramdır. “Öğretim” ise sadece bilgilendirmeyi anlatır; uygulamaya (pratiğe) ilişkin bir kavram değildir. Öyleyse, burada (laik devlet düzeyinde) yapılması gereken, “din kültürü ve ahlak dersinde” sadece İslam dini ve mezhepleri hakkında değil, bütün dinler ve mezhepler hakkında öğrencilerin bilgilendirilmesidir; yani, “öğretimi”dir³³.

c. Dinin İstismarı ve Kötüye Kullanılması

Anayasamızda bu şekilde belirlenen din ve vicdan özgürlüğü, diğer bütün özgürlükler için öngörüldüğü gibi, hiçbir şekilde kötüye kullanılmayacaktır. Din ve vicdan özgürlüğü konusunda getirilen “genel” kötüye kullanma sebepleri yanında, ayrıca “özel” kötüye kullanma sebepleri de belirtilmiştir. “Genel” kötüye kullanma sebepleri 14. maddede sayıldığı şekildedir: Din ve vicdan özgürlüğü “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan hakla-

³¹ Temizlik Sümerlerde çok önemli. Kil tabletlerde yazılı atasözlerine bile “Yıkanmamış elle yemek yeme!” olarak girmiş: M. İlmiye Çığ, Kur’an, İncil ve Tevrat’ın Sümer’deki Kökeni, 42.B., İstanbul 2016, s. 21. Ayrıca bu kurallarla ilgili bkz: İ. Kalay, Eğitimin Gücü, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Yayınları, İzmir 2014, s. 7.

³² Yalnız Sümer kanunları daha insancıl görünüyor: “göze göz, dişe diş yok cezalarda”: M. İlmiye Çığ, s. 26.

³³ F. Demir, s. 430.

rına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz” (4709 s.k. değişik md. 14/1).

“Özel” kötüye kullanma sebepleri de ilgili maddede ayrıca belirtilmiştir: “Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz” (md. 24, f. 5). Burada dinin veya dini duyguların siyasi amaçlara alet edilmesinin açıkça yasaklandığı görülmektedir. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında kanun hükümleri uygulanır³⁴. Siyasi partiler ise, Anayasa Mahkemesi tarafından temelli kapatılır veya Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verilir (md. 68/4, 69).

Dinimize göre sadece “Allah rızası” için yapılması; hiçbir zaman gösteriş ve çıkar konusu olmaması gereken dini ibadetin, başta cemaat ve tarikatlarla yapılan işbirliği olmak üzere siyasete, ticarete alet edilmesinin tarihsel süreç içinde ülkemize neler kaybettirdiği bilinen bir gerçektir³⁵.

Bu çerçevede “laik” ve “demokratik hukuk devleti” zemininde “özerk” ve “tarafsız” bir Diyanet İşleri Başkanlığı ile “bağımsız ve tarafsız” bir yargı teşkilatının gerçek bir demokrasi için ne derece önemli olduğunu bir kez daha vurgulamak gerektiği kanısındayız³⁶.

4. Sonuç

Sonuç olarak, Türkiye’nin tek ve biricik laik ve demokratik İslam ülkesi olması, onu diğer 52 İslam ülkesi arasında en kalkınmış, en çağdaş (modern) ve

³⁴ Atatürk 1927 ve 1930 yılında verdiği nutuklarda din istismarına karşı şöyle demektedir: “Yüzyıllardır ulusların bilgisizliğinden ve bağımsızlığından yararlanarak bin bir türlü siyasal, kişisel çıkar sağlamak için dini alet ve araç olarak kullanmak girişiminde bulunanlar iyi bilinmektedir. Dinden maddi çıkar sağlayanlar alçak ve iğrenç kimselerdir. Softa sınıfının din simsarlığına izin verilmemelidir. İşte biz bu duruma karşıyız ve buna izin vermeyeceğiz. Bu gibi din ticareti yapan kimseler, saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir”: H. **Yamak**, Atatürk’ün manevi Dünyası ve Sözleri, İstanbul 2015, s. 19-20 ve aynı yazarın Atatürk’ün Din Anlayışı, İstanbul 2015, s. 143. Yönetim zafiyetinin yarattığı 15 Temmuz 2016’yı hatırlayınca, Atatürk’ün bir kere daha ne kadar ileri görüşlü ve basiretli devlet adamı olduğu, bizleri daha o zamanlardan uyardığı net olarak ortaya çıkıyor.

³⁵ Eski diyanet işleri başkanı A. Bardakoğlu’na göre de “Tarikat ve dini cemaatleşme günümüzde Müslümanların dindarlığını güzelleştirme çabasından ekonomik çıkar ilişkisine, siyaset projesine, sosyal örgütlenme modeline dönüştü. Kendilerinden menkul kutsal makam ve otoriteler ihdas edildi, nev-zuhur kutsallıklar ve onun üzerinden dünyevi projeler ortaya çıktı. Bu gelişme hem tasavvufa hem İslam’ın o güzel dindarlık modeline zarar verdi”: A. Bardakoğlu, Cemaatler Nasıl Siyaset Projesine Dönüştü” den nakleden A. **Sucu**, Siyasal İslam’ın Gerçekleri, İstanbul 2017, s. 18; İ. **Kalay**, Eğitimin Gücü, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Yayınları, İzmir 2014, s. 7.

³⁶ F. **Demir**, s. 432.

en uygar (medeni) ülke olmasını sağlamış ve bu özelliğiyle diğer İslam ülkelerinden farklı bir konuma getirmiştir³⁷. Öyle ki, Türkiye Cumhuriyeti mümkün olduğunca mezhep çatışmalarının önüne geçerek toplumsal refahın ve Atatürk'ün deyişiyle “yurtta barış, dünyada barışın” yerleşmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bu da, bir toplumun hem büyük çoğunlukla Müslüman hem sosyo-ekonomik bakımından gelişmiş, hem de laik ve demokratik bir yönetime sahip olabileceğinin en güzel örneğidir.

Türkiye'nin İslam ülkeleri arasında belki en “zengin” ülke değil, ama en “uygar” (medeni) ülke olduğu tartışmasızdır. Ekonomide parasal “büyüme” (zenginleşme) de önemlidir; ama, kültürel “kalkınma” (modernleşme, zenginliğin eşitlik, özgürlük, demokratik ve sosyal hukuk devleti ilkeleri ışığında uygarca paylaşılması) daha önemlidir. İşte, Türkiye'nin diğer İslam ülkelerine nazaran daha kalkınmış ve uygar bir ülke olmasında başlıca amil, çoğulcu demokratik ve laik bir ülke olmasından kaynaklanmaktadır³⁸,

³⁷ Bkz. A. **Sucu**, *Siyasal İslam'ın Gerçekleri*, İstanbul 2017, s.189; Krş. İ. **Kalay**, *Eğitimin Gücü*, s. 7. Ayrıca bkz: İtalyan yazar Umberto ECO'nun ilk ve tek romanı “Gülün Adı” din adına Orta Çağda manastırlarda yaşanan cinayet, işkence ve rezaletleri çok iyi sergilemektedir.

³⁸ 2010 yılında George Washington Üniversitesinin Uluslararası İlişkiler Bölümünde hazırlanan ve “Global Economic Journal” isimli dergide “An Economic Islamicity Index” başlıklı İranlı Profesör Hossein Askari'nin hazırlayıp yayınladığı makalede “*ekonomik ilerleme, devlet yönetimi, insani ve politik haklar, uluslararası ilişkiler ve adil yönetim*” konularında “*Kur'anın ortaya koyduğu yönetim anlayışı ve İslami ideallere ve değerlere uygun yaşayan*” ülkelerin başında İrlanda, Danimarka ve Lüksemburg geliyor. Bkz. A. **Sucu**, s. 8 ve 39.

KAYNAKÇA

- Akca, G.:** Sıratı Müstakim, 3. B., Ankara 2017.
- Aldıkaçtı, O.:** Anayasa Hukukumuzun Gelişimi ve 1961 Anayasası, İÜHF Yayın No: 522, İstanbul 1982.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I ve C. II, 5. B.,** Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2006.
- Ateş, T.:** Demokrasi, Kavram, Tarihi Süreç, İlkeler, 5. B., Ankara 1994.
- Ateş, T.:** Laiklik, Dünyada ve Türkiye'de, Ankara 1996.
- Bilge, N.:** Hukuk Başlangıcı, 21. B., Ankara 2006.
- Çığ, M. İ.:** Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, 42. B., İstanbul 2016.
- Demir, F.:** Anayasa Hukuku (Genel Hükümler ve Türk Anayasa Hukuku), İzmir 2017.
- Ergil, D.:** Atatürkçü Toplum ve Siyaset Felsefesi Açısından Laiklik, Turhan Kitabevi, Ankara 1990.
- Feyzioğlu, F.:** Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Laiklik, Panel, 21 Ocak 1987, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, No:4.
- Gözler, K.:** Türk Anayasa Hukuku, 12. B., 2011.
- Güler, A.:** Atatürk ve İslam, İstanbul 2016.
- İnalık, H.:** Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet, 3. B, İstanbul 2016.
- Kabaoğlu, İ. Ö.:** Anayasa Hukukunun Genel Esasları, İstanbul 2011.
- Kalay, İ.:** Eğitimin Gücü, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Yayınları, İzmir 2014.
- Kalay, İ.:** Tarihsel Gerçekler, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Yayınları, İzmir 2017.
- Kasapoğlu, A.:** Atatürk'ün Kur'an Kültürü, 6. Baskı, İstanbul 2006.
- Kongar, E.:** Demokrasi ve Laiklik, (Özgürlüğün İki Temel Koşulu), Remzi Kitabevi, 8. B., 2016.
- Kur'an Araştırmaları Grubu,** Uydurulan Din ve Kuran'daki Din, 61. B., İstanbul 2017.
- Öktem, N.:** Dinler ve Laiklik, COGİTO, İstanbul 1994.
- Özbudun, E.:** Türk Anayasa Hukuku, Ankara 2011 ve 2016.
- Sabuncu, Y.:** Anayasaya Giriş, Ankara 2015.
- Soysal, M.:** 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul 1997.
- Sucu, A.:** Siyasal İslam'ın Gerçekleri, İstanbul 2017.
- Tanör/Yüzbaşıoğlu:** 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Beta, 14. B., İstanbul 2014.
- Yamak, H.:** Atatürk'ün Din Anlayışı, İstanbul 2015.
- Yamak, H.:** Atatürk'ün Manevi Dünyası ve Sözleri, İstanbul 2015.